

INDISCH VERDRIET

DR. H.TH. BUSSEMAKER

Indisch verdriet

STRIJD OM ERKENNING

Boom

© 2014 dr. H.Th. Bussemaker

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Afbeelding omslag: Repatrianten verlaten het schip m.s. Willem Ruys in Adbya (Egypte)

© Willem van de Poll, fotocollectie Van de Poll. Nationaal Archief, 2.24.14.02 CC-BY-SA

Ontwerp omslag: Bart van den Tooren

ISBN 9789089534675

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 9

1. Materiële oorlogsschade 15

2. De backpay 35

3. De verweesden 49

4. Gemiste kansen 67

5. Frustratie en veerkracht 83

6. Vuur onder de sintels 111

7. Politisering 145

8. Het Gebaar 193

9. Het Indisch Platform en het Breed Historisch Onderzoek 245

10. Indische projecten 285

11. Op zoek naar politiek draagvlak 313

Epiloog 351

Noten 365

Lijst van afkortingen 383

Bronnen en literatuur 386

Personenregister 393

Voorwoord

Onrecht verjaart niet, zeker niet als het een hele bevolkingsgroep betreft die dit onrecht heeft ondergaan. Als het niet als zodanig erkend wordt, kan het ondergronds gaan. Dit is wat na de Tweede Wereldoorlog gebeurde met de groep der Indische Nederlanders. Zij werden anders behandeld dan de Nederlanders die de Duitse bezetting hadden meegemaakt, en ervaren deze behandeling als een vorm van discriminatie. De eerste generatie van deze bevolkingsgroep staat bovendien bekend als zeer gezagsgetrouw en timide, zoals ook blijkt uit hun verzuchting ‘soedah, laat maar’ als het om deze ervaringen gaat.

Binnenskamers wordt er echter veel gemopperd, en is er veel frustratie. De Indische bevolkingsgroep heeft althans in de eerste generatie sterk de neiging zich af te sluiten van de Nederlandse maatschappij, om elkaar te ontmoeten in sociëteiten (soosen) waarvan er verspreid over geheel Nederland een paar honderd bestaan. Daar kan men vrijuit spreken, ontmoet men begrip, en kan men zich verdiepen in de eigen Indische cultuur.

Door het ‘Indische zwijgen’ tussen de generaties is er in Indische kringen weinig bekend over de eigen geschiedenis in Nederland, en nog minder over de relaties tussen de Indische bevolkingsgroep en de overheid. Er doen ook de nodige mythes de ronde. Dit boek hoopt de rode draad aan te geven van de verhoudingen tussen de Indische groep en de overheid zoals die zich in de loop van bijna zeventig jaar heeft ontwikkeld.

De auteur heeft als belanghebbende deelgenomen aan het Indische emancipatiestreven, en daarmee geholpen de geschiedenis daarvan te schrijven. Maar schrijver dezes is ook historicus, en heeft getracht de geschiedenis van dat streven vast te leggen. Dit plaatste mij soms in een spagaat. Ik heb deze spagaat trachten op te lossen door enerzijds de historie van de contacten tussen overheid en Indische groep zo precies mogelijk te beschrijven, onder gebruikmaking van primaire brondocumenten uit het eigen archief, dat bijna twintig jaar bestrijkt. Dit archief berust bij het NIOD en is door andere historici te raadplegen. Maar bij het maken en vastleggen van historie is het soms nuttig de eigen drijfveren en ervaringen ook aan te geven, hetgeen het geheel een persoonlijke toets geeft. Gepoogd is echter om deze autobiografische elementen tot een noodzakelijk minimum te beperken. Deze per-

soonlijke beschouwingen zijn daarom in aparte ‘blokken’ beschreven.

Dit is ook de plaats om een aantal personen te bedanken die hebben meegewerkt aan de totstandkoming van dit boek. Ik denk daarbij aan de eerste plaats aan mijn collega's in de onderhandelingsdelegatie van het Indisch Platform. Zij hebben allen door hun kritisch commentaar op de ruwe tekst geholpen deze wezenlijk te verbeteren. Ik noem hier expliciet mevr. dr. A. de Pijper met haar meer dan dertigjarige ervaring in Indische bestuursfuncties. Maar daarnaast ook J. van Wagendonk, drs. J.A.J. de Jong, en A.A. Lutter, allen ervaren bestuurders van Indische organisaties. Veel dank gaat ook naar mijn opvolger als voorzitter van het Indisch Platform, S. Delhaye, voor zijn enthousiaste steun om dit project ook af te maken. Onze dank gaat ook uit naar Ferry Schwab en zijn team, die het Indisch Platform in hun publicaties veel steun hebben gegeven. Datzelfde geldt voor Hans Vogelsang van het NICC, en de ‘blue angels’ van Peggy Stein en haar organisatie.

Veel dank gaat ook naar de regeringsfunctionarissen en de Tweede Kamerleden die bereid waren met de auteur en zijn collega's de discussie aan te gaan. Naast de premiers Kok, Balkenende en Rutte en hun ministers en staatssecretarissen wil ik hierbij in het bijzonder bedanken oud-Tweede Kamervoorzitter Gerdi Verbeet voor haar morele steun aan de Indische Kwestie, en de Tweede Kamerleden Halbe Zijlstra (VVD) en Marjo van Dijken (PvdA) voor hun bereidheid bij te dragen aan de manifestatie van 28 oktober 2009 op het Plein in Den Haag.

Ten slotte wil ik hierbij mijn echtgenote dankzeggen voor haar geduld en begrip. Het schrijven van een boek is een eenzaam gebeuren. Zij heeft mij daarvoor vele uren moeten missen. Lieve Wil, heel veel dank voor je morele steun, zonder welke dit boek nooit geschreven had kunnen worden.

Het boek is opgedragen aan allen in de Indische Gemeenschap die in bitterheid over het aangedane onrecht ons de afgelopen jaren zijn ontvallen.

Inleiding

In dit boek wordt de geschiedenis beschreven van de materiële verliezen van de Nederlanders in het voormalige Nederlands-Indië, maar vooral ook hun strijd na de oorlog om deze verliezen op de een of andere wijze gecompenseerd te krijgen. Het is een schrijnend verhaal, omdat de rechtsgang ten opzichte van deze groep Nederlanders zo sterk afwijkt van de afwikkeling van de materiële verliezen door de oorlog van Nederlanders in Nederland zelf.

Het gaat hier niet om de immateriële verliezen. In feite waren die zelfs schrijnender. Van de Nederlanders in het voormalige Nederlands-Indië overleefde een zesde deel de Japanse bezetting en de daarop volgende Bersiap-periode (de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd) niet. In Nederland lag dit percentage veel lager, ondanks de vrijwel volledige eliminatie van het Joods-Nederlandse volksdeel tijdens de Duitse bezetting van Nederland. Verlies van goederen is meestal wel te compenseren, maar verlies van levens kan nooit goedgeemaakt worden. Mogelijk ook daarom is er na de oorlog veel meer gepubliceerd over de verwerking van de immateriële verliezen, en zijn er door de Nederlandse overheid in de loop der jaren vele wettelijke maatregelen getroffen om de oorlogsslachtoffers bij te staan in hun fysieke en geestelijke leed. Wij zullen in de behandeling van deze materie ook daar bij stilstaan, maar het is niet de hoofdmoot van deze studie. Er is daarentegen in de Nederlandstalige wetenschappelijke literatuur een lacune voor wat betreft de materiële oorlogsschade, en dan vooral wat betreft de oorlogsschade in Nederlands-Indië. Deze studie hoopt in deze leemte te voorzien.

In deze studie komen verschillende aspecten van oorlogsschade langs. Wij zullen hierbij de definitie van oorlogsschade gebruiken, welke ook is gebruikt bij de wettelijke regeling van de oorlogsschade in Nederland. De Wet op de materiële oorlogsschade (wmo) definieert deze oorlogsschade als volgt¹: 'Oorlogsschade betreft iedere schade... ten gevolge van de tweede wereldoorlog, als rechtstreeks gevolg van oorlogsgeweld, van handelingen of maatregelen van de vijand of van oorlogsomstandigheden, binnen Nederland toegebracht aan onroerende goederen, aan roerende goederen, welke tot een bedrijf behoren of het uitoefenen van een beroep dienen, of aan huisraad...., een en ander voor zover deze goederen ten tijde van het ontstaan van de schade eigendom waren van Nederlandse natuurlijke personen.'

Het gaat dus om oorlogsschade van particulieren, verblijvende in Nederland gedurende de Tweede Wereldoorlog. Merk op dat oorlogsschade van particulieren van Nederlandse nationaliteit die buiten Nederland woonachtig waren tijdens de oorlog, niet onder de wmo vallen. In deze studie zal voor oorlogsschade dezelfde definitie gehanteerd worden als in deze wet.

Aangetekend dient te worden dat de oorlogsschade in het voormalige Nederlands-Indië vaak een ander karakter had dan die in Nederland. In Nederland moet men daarbij denken aan bombardementen, inbeslagneming en oorlogshandelingen. In Nederlands-Indië gingen materiële zaken voornamelijk verloren door inbeslagneming, internering, roof en plundering, en door oorlogshandelingen voortvloeiende uit het Nederlands-Indonesische conflict in de periode 1945–1949, inclusief de zogeheten positionele acties. De situatie is bovendien gecompliceerder omdat voor de periode 1941–1945 het Koninkrijk der Nederlanden in oorlog was met Japan, dat vrijwel het gehele territorium van de kolonie Nederlands-Indië wist te bezetten, terwijl tussen 1945 en 1949 de Republiek Indonesië een bevrijdingsoorlog uitvocht met Nederland. In beide periodes leden Nederlandse particulieren enorme schade aan hun bezittingen. Waar in Nederland de Duitse bezetter een redelijk betrouwbare inventarisatie had opgezet voor wat betreft in beslag genomen goederen, ontbrak die vrijwel geheel tijdens de Japanse bezetting en de daarop volgende Indonesische revolutie. Ook dit is een complicerende factor.

De Nederlandse bevolkingsgroep in Nederlands-Indië was onderdeel van een sterk multiculturele maatschappij. Hoewel deze bevolkingsgroep slechts 0,4 procent van de totale bevolking vertegenwoordigde, was het de dominante groep die de hoogste posities innam in bestuur en bedrijfsleven.² Echter, ook deze groep viel uiteen in twee subgroepen. Ongeveer een derde van de circa 300.000 Nederlanders geregistreerd bij de burgerlijke stand in Nederlands-Indië in 1940 waren etnische Nederlanders, aangeduid als *totoks*. Het overgrote deel der Nederlanders, circa 200.000 personen, was echter van gemengd bloed, en werd aangeduid als Indo-Europeanen, afgekort tot Indo's. Over het algemeen waren zij lager geschoold dan de totoks, en bezetten zij daardoor de middenposities in bestuur en ambtenarij, maar ook in het bedrijfsleven en het onderwijs.

De mannen uit beide groepen in de leeftijd tussen 18 en 50 jaar waren in december 1941 voor het overgrote deel gemobiliseerd. Circa 42.000 van hen werden krijgsgevangen gemaakt.³ De Japanse bezetter – althans op Java – maakte onderscheid tussen de totoks en de Indo's die achterbleven. Dit waren dus vrouwen, kinderen en mannen boven de vijftig jaar. De etnische Nederlanders werden in de loop van 1942 geïnterneerd in kampen teneinde deze groep te isoleren en uit het dagelijkse leven te verwijderen. De Indo-Europeanen bleven buiten de kampen, omdat

de Japanse bezetter hoopte deze groep van gemengdbloedigen te winnen voor hun gedachtengoed. Toen dat in de loop van 1944 leek te mislukken, interneerden de Japanners nog circa 10.000 Indo-jongeren. Het waren de Indo-Europeanen die tijdens de Bersiap-periode vanwege hun pro-Nederlandse oriëntatie het slachtoffer werden van de Indonesische jongeren, de *pemuda*. Een groot deel van hen (circa 70.000 personen, voornamelijk woonachtig in de grote steden op Java) vluchtte naar door de Engelsen inderhaast georganiseerde zogenaamde Opvangkampen. Slechts een vrij kleine groep Indo-Europeanen, voornamelijk in de steden Batavia, Buitenzorg en Bandoeng, is ontsnapt aan de interneringen door de tijdige bezetting van deze steden door de Britten. De Indo's in het binnenland van Java werden in het najaar van 1945 door de jonge Indonesische regering eveneens geïnterneerd in de zogeheten Republikeinse kampen.⁴

De totoks verloren in de periode 1942-1943 door de Japanse interneringen al hun bezittingen. Voor de Indo's gebeurde dat in de periode oktober 1945 - januari 1946, toen zij eveneens al hun bezittingen verloren.

In onderstaande tabel wordt dit nog eens samengevat.

Tabel 1. Interneringen van de Nederlandse bevolkingsgroep.

Tijdperiode	Krijgsgevangenen	Japanse internering	Republikeinse internering	Britse opvang- kampen	Niet-geïnter- neerd
1942	42.000				
1942-1943		110.000			
1945-1946		10.000	50.000	70.000	38.000

Maar ook de niet-geïnterneerden verloren veelal een groot deel van hun bezittingen, zo niet alles. Dit gebeurde gradueel. We moeten daarbij stilstaan bij het verschijnsel collectieve roof. Ook in Nederland kwam tijdens de bezetting roof van bezittingen voor, waarbij voor de Joodse bevolkingsgroep deze systematisch werd georganiseerd via roofofbank Lippmann-Rosenthal. In Nederlands-Indië bestond het verschijnsel van de collectieve roof, de zogenaamde *rampokan*. Hierbij worden huizen en andere objecten geplunderd door groepen van personen. Bij zo'n massale plundering wordt niet alleen onroerend goed geroofd, maar worden grotere objecten als meubelen kapotgeslagen, en worden zelfs huizen dusdanig toegetakeld dat zij onbewoonbaar worden. Roof en plundering op deze schaal kwam in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog niet voor.

Er zijn altijd wel plunderpartijen geweest in het koloniale Nederlands-Indië. Vooral in de omgeving van Batavia, de zogenaamde ‘Ommelanden’ waren deze plunderingen zelfs voor de oorlog endemisch.⁵ Het verschijnsel van deze plunderingen piekte echter op twee tijdstippen: maart-april 1942 en september-november 1945. Het is niet toevallig, dat dit in de Indische historie de perioden zijn van een machtsvacuüm. In de chaotische periode vlak voor en na de capitulatie van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) voor de Japanners vonden in West- en Midden-Java collectieve plunderingen door de lokale bevolking plaats van woningen van Nederlanders en Chinezen. In Batavia vonden op 5-6 maart 1942 rampokpartijen plaats in de Chinese wijk Glodok, en in verlaten Europese woningen, in combinatie met molestatie van Europese vrouwen.⁶ In de Ommelanden van Batavia werden diverse landgoederen geplunderd, waarbij de eigenaren om het leven werden gebracht.⁷ Na de smadelijke vlucht van het stadsbestuur uit Semarang vonden in de nacht van 1 op 2 maart 1942 talrijke plunderingen plaats in de Chinese wijk en van de Europese villa’s in Nieuw-Tjandi. Het openen van de gevangnissen door het stadsbestuur was hier deels debet aan. Ten slotte werden de stadswachten ingezet, en na enkele tientallen executies keerde de rust weer.⁸ In Soerakarta werden Europeanen niet alleen beroofd van hun bezittingen, maar waren hun huizen dusdanig beschadigd, dat voor circa 1300 Europeanen elders onderdak gevonden moest worden. Het betreft hier bijna de helft van het aantal Europese inwoners van Solo. Maar zelfs scholen waren geplunderd. Een furie van verwoesting trok door de stad.⁹

Zelfs de Japanse militaire autoriteiten bleken verrast door deze geweldsgolf. Over het algemeen traden zij hard op daar waar zij het bestuur overnamen van de Nederlanders. Gearresteerde criminelen werden geëxecuteerd, en soms werden de handen afgehakt.¹⁰ Ook de Indonesische autoriteiten hadden geen verklaring voor de oorzaken van deze uitbarsting, behalve dat er sprake was van de opgekropte woede van de Indonesische massa gericht tegen de Europese elite.¹¹ Maar dit verklaart natuurlijk niet de zo mogelijk nog grotere verwoestingen aangericht aan de eigendommen van de Chinezen in de grote steden. Mijns inziens is het grote verschil in welvaart tussen de Indonesische volksmassa en de Europeanen en Chinezen een betere verklaring voor deze rampokpartijen. Het is pas in de tweede geweldsgolf, die van de Bersiap, dat politieke en etnische factoren een grote rol gaan spelen.¹²

Naast de plunderingen waren er ook de confiscaties. De Japanse militaire autoriteiten gingen al snel na de bezetting van Java en de andere eilanden over tot het confisceren van auto’s, en verder van alles wat van waarde was voor de Japanse oorlogvoering. Op veel plantages bezaten de woonhuizen eigen elektriciteitsgeneratoren, die al zeer snel ingeleverd moesten worden. Hetzelfde gold voor (jacht)

wapens, en later ook radio's. Het resultaat van de confiscaties, interneringen en de plunderingen was in elk geval, dat volgens betrouwbare schattingen in 1947 van de Nederlandse gezinnen in de archipel circa 95 procent alle bezittingen was kwijtgeraakt.

In de meer dan zestigjarige strijd om erkenning van oorlogsschade duikt ook vaak de term 'rechtsherstel' op, vaak zonder dat de gebruikers zich realiseren wat zij daarmee precies bedoelen. Bekende voorbeelden zijn het rapport '*Aspecten van het Indisch rechtsherstel*' van het Indisch Platform¹³, en de brief van de Minister van vws, mevrouw E. Borst, aan de Tweede Kamer over 'Het Gebaar' waarin zij de term 'vermoedelijk rechtsherstel' introduceert.¹⁴ Het is de verdienste van Keppy, dat hij in zijn studie duidelijk maakt waarom deze term in verband met de Indische situatie nauwelijks gebruikt kan worden.¹⁵ Rechtsherstel richt zich volgens hem op het ongedaan maken van wat onrechtmatig ontnomen is. Het is een bezettende macht, die bepaalde bevolkingsgroepen om ideologische redenen bepaalde rechten ontzegt. Oorlogsschade daarentegen is niet discriminatief. Bommen en granaten verwoesten eigendommen, los van een ideologische context. Daarom dient het vergoeden van oorlogsschade uit te gaan van de overheid, waarbij de samenleving als geheel de lasten draagt van wat leden van die samenleving is overkomen. Het zijn tenslotte ook overheden die oorlogsverklaringen doen en vredesverdragen sluiten. Bij rechtsherstel gaat het om teruggave van goederen tussen burgers en andere burgers of organisaties, waarbij de overheid als scheidsrechter optreedt. Zoals Keppy stelt, is oorlogsschade een publiekrechtelijke zaak, en rechtsherstel een privaatrechtelijke aangelegenheid.

Het zal duidelijk zijn, dat vergeleken met de Duitse bezetting van Nederland de Indische situatie voor wat betreft rechtsherstel veel gecompliceerder ligt. Rechtsherstel vraagt om een goede documentatie van de ontrecting die plaatsvond. Het gaat om tenaamstellingen op inventarislijsten van in beslag genomen of op andere wijze onvreemde goederen. Van de Japanse archiefstukken op dit gebied is het merendeel in de verwarde tijd na de Japanse capitulatie al of niet moedwillig vernietigd. Rampokkers hielden van hun rooftochten geen lijsten bij. Van de geroofde goederen is na de oorlog vrijwel niets bij de oorspronkelijke eigenaren terug gekomen. Keppy noemt slechts drie concrete gevallen van teruggave van een geroofd artikel aan de oorspronkelijke eigenaren.¹⁶ In die zin kan men veilig stellen, dat rechtsherstel in Nederlands-Indië niet heeft plaatsgevonden en ook niet kon plaatsvinden.¹⁷ Dit in tegenstelling tot de publiekrechtelijke oorlogsschade, die om andere redenen door de Nederlandse overheid niet aan gedupeerden is vergoed. Wij komen daar in afzonderlijke hoofdstukken nog op terug.

Wij sluiten deze inleiding af met een explicatie over de in deze studie gevolgde

spelling. In 1972 werd de Indonesische spelling aangepast en gemoderniseerd. Wij hebben er voor gekozen om de oude Indonesische spelling van vóór 1972 aan te houden, voor zowel namen als plaatsnamen. Dus Soekarno in plaats van Sukarno, en Tjiandjoer in plaats van Cianjur. En uiteraard Soerabaja in plaats van Surabaya. Bij verwijzingen naar boeken en artikelen in het Indonesisch verschenen na 1972, wordt de dan gangbare spelling gebruikt.

Voor Japanse termen en eigennamen wordt de moderne, geromaniseerde Japanse spelling gebruikt. In tegenstelling tot de Japanse gewoonte de voornaam achter de familienaam te schrijven (Tojo, Hideki-) wordt in de tekst bij eigenaam eerst de voornaam en daarna de familienaam genoemd, zoals in het Westen bij namen gebruikelijk is, dus Hideki Tojo.

1 Materiële oorlogsschade

In dit hoofdstuk zal ingegaan worden op de worsteling van het Nederlands-Indische bestuur met het probleem van de enorme materiële oorlogsschade, die het gevolg was van de Japanse bezetting en de daarop volgende Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Dit hoofdstuk bestrijkt daarvoor de periode vanaf de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 tot aan de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesia op 27 december 1949. Het bestuur zag zich daarbij geconfronteerd met een lege schatkist, een gebrek aan inkomsten en monumentale uitgaven voor het herstel van orde en rust. Bedacht moet daarbij worden, dat sinds de grondwetswijziging van 1925 de Rijksdelen zelf-financierend waren, hetgeen betekende dat Nederlands-Indië een eigen begroting kende, en geen staatsubsidies meer van Nederland kon verwachten.

Nederland werd een onwillige erfgenaam van het probleem van de oorlogsschade. De Nederlandse regering had gehoopt van het probleem af te zijn met de RTC-overeenkomst en de soevereiniteitsoverdracht. Er bleef echter een morele verantwoordelijkheid, die als zodanig door zowel het parlement als de regering werd geaccepteerd, maar ten slotte verzandde in bureaucratie en onverschilligheid. Na 1955 verdween het onderwerp van de Indische oorlogsschade uit de publieke en de politieke belangstelling.

Wij zullen in dit hoofdstuk alleen behandelen de oorlogsschade geleden door Nederlandse particulieren en kleine zelfstandigen. De eveneens zeer complexe problematiek van oorlogsschade aan staatseigendommen en particuliere bedrijven zal hierbij buiten beschouwing worden gelaten, behalve daar waar parallellen zijn te trekken.

Een complicerende factor is, dat na de oorlogsverklaring aan Japan het Indisch Bestuur geen regelingen had getroffen voor het compenseren van oorlogsschade. Dit hing samen met de optimistische gedachte in bestuurskringen, dat door geallieerd ingrijpen de Japanse agressie niet zou reiken tot Nederlands-Indië. De Japanse invasies van respectievelijk Malakka en Luzon na de aanval op Pearl Harbor wezen ook in die richting. De Japanse invasie van Tarakan in Borneo op 10 januari 1942 en Menado op 11 januari 1942 verstoorden dat beeld. Op 24 januari landde het Japanse leger te Balikpapan en op dezelfde dag bij Kendari in Zuidoost-Celebes. Vanuit

Kendari begonnen Japanse bommenwerpers met hun eerste luchtaanval op Oost-Java (Soerabaja, Malang en Madioen) op 3 februari 1942. Op 15 februari 1942 capituleerde Singapore. De val van deze onneembaar geachte vesting betekende een enorme morele dreun. Op 16 januari landden Japanse parachutisten op de olieraffinaderijen van Palembang. De schrik sloeg nu toe, vooral na de Japanse landing op Bali op 19 februari 1942 en de daaropvolgende verloren zeeslag in Straat Badoeng. De gecombineerde geallieerde vloot, de Combined Striking Force CSF, bleek niet in staat de Japanse invasievloot te vernietigen. Het Indisch Bestuur verwachtte nu snel een invasie van Java, en in deze context kwam de Volksraad op 27 februari 1942 bijeen om een regeling voor de vergoeding van oorlogsschade te bespreken en een aanvulling op de begroting van 1942 goed te keuren. Op die dag begon in de namiddag de Slag in de Javazee. Inderdaad werd op die dag het ontwerpbesluit¹ 'vergoeding van molestschade te land' aangenomen, zonder dat daarin duidelijke definities van oorlogsschade waren aangegeven, of zelfs maar bij benadering werd aangegeven, welke bedragen voor een eventuele compensatie gereserveerd zouden moeten worden. In de Memorie van Toelichting wordt slechts vermeld² 'dat oorlogsschade te land, zowel indien deze veroorzaakt is door de vijand, als indien zij het gevolg is van vernielingen, tot stand gebracht door de eigen Overheid, in het algemeen zal worden vergoed'. Daarbij werd gesteld dat de gehele bevolking van Nederlands-Indië voor de vergoeding van oorlogsschade in aanmerking zou komen, dus ook de Indonesiërs.³

Had de oorlog om Indië enkele maanden langer geduurd, dan was het ontwerpbesluit omgezet in een ordonnantie en was er een wettelijke grondslag geweest voor het bepalen van de oorlogsschade. Die was er nu niet, en dat zou verstrekkende gevolgen hebben voor de discussie over dit onderwerp in de komende zestig jaar.

Het wetsontwerp was overigens een uitvloeisel van de radiorede op 8 december 1941 van de toenmalige directeur van het departement van Economische Zaken, dr. H.J. van Mook. Hij stelde hierin: 'De getroffen voorzorgsmaatregelen maken het volstrekt onnodig dat men zich bezorgd maakt over geld en goed, over levensmiddelen en andere behoeften. Voor het herstel van oorlogsschade zullen voorzieningen worden getroffen'.⁴ Deze voorzieningen werden dus als wetsontwerp behandeld in de Volksraad van 27 februari 1942.

DE AMBTELIJKE COMMISSIES

Luitenant-gouverneur-generaal H.J. van Mook arriveerde op 4 oktober 1945 te Batavia, waarmee de aanzet werd gegeven tot een herstel van het vooroorlogs

Bestuur over Nederlands-Indië. Vrijwel direct werd hij geconfronteerd met een land in opstand tegen zijn oude koloniale overheersers. Maar ook met een volstrekt gebrek aan financiële middelen. Van Nederland hoefde hij geen financiële hulp te verwachten. Het pas bevrijde land lag zelf in puin. De fysieke oorlogsschade in Nederlands-Indië was weliswaar geringer, maar de Japanners hadden de vooroorlogse deviezenproducenten, de grootschalige tropische landbouw en de aardolie-industrie grondig vernield. Bovendien werd Van Mook geconfronteerd met een gedemoraliseerde, verloederde en verpauperde Nederlandse gemeenschap, die voor het grootste deel in kampen en gevangenissen verbleef.

Het is dan ook te verwachten dat Van Mook in zijn eerste uitspraak na de Japanse capitulatie over een eventuele vergoeding van de geleden oorlogsschade uitermate voorzichtig te werk gaat. In een officiële persverklaring op 6 november 1945 te Batavia stelt de landvoogd dan ook dat Nederlandse particulieren er rekening mee dienen te houden dat de beschikbare financiële middelen te gering zijn om over te kunnen gaan tot een volledige vergoeding van de geleden oorlogsschade. Het gaat dan bovendien om oorlogsschade als gevolg van de oorlog met Japan.⁵ De Bersiap is dan al in volle gang, maar de gevolgen ervan kon ook hij toen nog niet voorzien.

Uiteraard wil het Indisch bestuur duidelijkheid hebben over de omvang van het probleem van de materiële oorlogsschade. Naar goed Nederlands bestuurlijk gebruik wordt er dus een commissie ingesteld ter bestudering van dit vraagstuk. Op 1 februari 1946 installeert Van Mook deze commissie, onder leiding van mr. A.P.G. Hens, de voorzitter van de Algemene Rekenkamer. De commissie telt daarnaast zeven leden, waarvan vijf uit de overheid en twee vertegenwoordigers van het Indische bedrijfsleven. Een van de vijf ambtenaren is W. Alons, thesaurier-generaal. Er werden geen leden van de zo zwaar getroffen Indisch-Nederlandse gemeenschap in de commissie opgenomen aangezien er nog geen organisaties voor oorlogsgetroffenen waren. De eerste organisatie op dat gebied was de Nibeg (Nederlands-Indische Bond van ex-krijgsgevangenen en ex-geïnterneerden), die in april 1946 werd opgericht en was ontstaan in de krijgsgevangenkampen in Thailand. Maar ook Indonesiërs waren niet vertegenwoordigd in deze 'Studie Commissie Materiële Oorlogsschade', die uiteraard verder door het leven ging als de 'Commissie-Hens'. In de loop van 1946 werden een vertegenwoordiger van de Nibeg en een vertegenwoordiger van de Chinese gemeenschap in de commissie benoemd, maar Indonesiërs bleven er buiten.

Reeds vrij snel na de installatie van de commissie geeft een van haar leden (M. Alons) in een artikel aan, dat er in feite geen geld was voor een regeling van de oorlogsschade.⁶ Maar hij deed dat niet namens de commissie. Maar ook van Mook

plaatst de commissie in feite voor een fait accompli door de opvatting van de thesaurier-generaal te steunen in een brief aan de Nederlandse regering.⁷ In lijn met de opvattingen van de opdrachtgever stelt de commissie dan ook in haar advies van 3 maart 1947, dat er geen wettelijk recht op vergoeding van oorlogsschade bestaat maar wel een moreel recht, dit gezien de concept-verordening van 27 februari 1942.⁸ Dit gold overigens ook voor de oplaaiende discussie over de achterstallige salarissen van militairen en ambtenaren, de zogeheten *backpay*. (Zie daarvoor het volgende hoofdstuk.)

De Nibeg zag deze conclusie uiteraard ook aankomen, en was begonnen met een enquête onder 10.000 naar Nederland gerepatrieerde gezinshoofden naar hun materiële oorlogsverliezen. Door de onduidelijke vraagstelling waren de resultaten helaas niet direct bruikbaar. Bovendien loerde het gevaar van een 'hiërarchie in leed'. Deze activiteit verzandde daarmee.⁹

Het advies van 3 maart 1947 is geen afronding van het werk van de commissie. Het advies betreft alleen particulieren, en niet de bedrijven. Het betreft ook niet een schadevergoeding voor de materiële oorlogsschade, maar een adequate rehabilitatieregeling. Desondanks is het advies interessant. Er wordt namelijk een voorstel gedaan om niet per geval individueel uit te betalen, maar het collectief van gezinnen van de Europese gemeenschap. Chinezen en Indonesiërs vallen er dus buiten. Voorgesteld wordt om per gezinshoofd een maximum van 11.250 gulden uit te betalen. De totale huisraadschade van Nederlandse burgers wordt becijferd op 250 miljoen. Het gaat hier dus niet om oorlogsschade, maar om huisraadschade. Positief is echter, dat geen onderscheid wordt gemaakt naar etniciteit: ook de niet-geïnterneerde Nederlanders komen in aanmerking. Ook gaat het niet alleen om schade als gevolg van de Japanse bezetting, maar vallen ook roof en schade als gevolg van de Bersiap onder dit voorstel.¹⁰

Wat houdt deze rehabilitatieregeling in feite in? De Commissie kwam met de volgende voorstellen:

1. De burger (gezinshoofd) weer bestaansmogelijkheden bieden.
2. Hem gelden ter beschikking stellen voor een sobere herinrichting van zijn verblijfplaats.
3. De kwijtschelding van tijdens de bezetting ontstane schulden.

Het zwakke punt in dit voorstel is in feite de vaststelling van wat onder huisraadschade dient te worden begrepen. Bovendien was het verlies van onroerend goed

(huis, landerijen) duidelijk geen onderdeel van de rehabilitatieregeling. En ook over het bedrijfsleven werd niets gezegd. Mogelijk was dit gericht tegen een eenzijdige actie van Van Mook, die buiten de commissie om de vijf grote handelshuizen in december 1946 een schadevergoeding had toegekend voor verloren voorraden.¹¹ Deze vijf handelshuizen (de *Big Five*) waren voor de oorlog dominant in Indië. Het gaat hier om de Borneo-Sumatra Maatschappij (Borsumij), de Internationale Crediet- en Handelsmaatschappij Rotterdam (Internatio), Geowehry, Lindeteves en Jacobson van den Berg. Daar waar de commissie-Hens niet aan toe was gekomen, namelijk een inventarisatie van de oorlogsschade van het bedrijfsleven, werd dit nu opgedragen aan een nieuwe commissie, de commissie-Hart.

Deze werd in juli 1946 in het leven geroepen door Van Mook. Het doel van deze 'Commissie tot taxatie van de oorlogsschade' was het onderbouwen met cijfers van een eventuele schadeclaim richting Japan, in te dienen bij de *Far Eastern Commission* (FEC) te Tokyo. Voorzitter van de commissie werd dr. ir. H.M.J. Hart. Merkwaardig was wel, dat de twee commissies niet van elkaars bestaan afwisten.¹² Het vreemde verschijnsel deed zich nu voor, dat de commissie-Hens vooral keek naar de individuele burgerslachtoffers, maar de commissie-Hart vooral naar de belangen van het bedrijfsleven in een internationale context. Door deze commissie werd veel dubbel werk gedaan.

Een van de taken van Commissie-Hart was ook, orde in de chaos te brengen van de wild fluctuerende schattingen van de oorlogsschade. Derksen, ambtenaar bij het CBS in Den Haag, becijferde in maart 1946 de totale materiële schade op 15,5 miljard gulden, Alons kwam op 12 miljard, het mVOG (Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen) kwam uit op 9 miljard. De commissie-Hart versloeg hen allen met een schatting van 24,5 miljard gulden. De diverse rekenaars gingen echter uit van verschillende premissen, zodat onderlinge vergelijkbaarheid vrijwel onmogelijk is. Sommigen betrokken bijvoorbeeld de Indonesische bevolking bij de bepaling van de materiële oorlogsschade, anderen deden dit weer niet. Ter illustratie geven we hier de diverse schattingen voor alleen de verliezen van roerende goederen van de Nederlandse oorlogsgetroffenen uit Nederlands-Indië: Alons 825 miljoen; Derksen 500 miljoen; Verenigde Naties 410 miljoen¹³; Hart 327 miljoen.

Voor zowel de Nederlandse regering als het Indische bestuur was dit uiteraard onacceptabel. Er moest met één mond gepraat worden, en die missie kreeg de Commissie-Hart.

Waar men zich noch in Nederland noch in Nederlands-Indië bewust van was, betrof de principiële andere gedachtegang op het hoofdkwartier van MacArthur, de Supreme Commander Allied Forces (Scap), en de feitelijke heerser over het ver-

slagen Japan. Zijn staf had in 1946 het idee verlaten van compensatie van individuele claimanten van oorlogsschade door de Japanse regering. Wel was het uitgangspunt dat er door de Japanse regering herstelbetalingen gedaan zouden moeten worden aan de door Japan bezette landen, met als doel het herstellen van de infrastructuur aldaar. MacArthur werd daarin gesteund door de regering in Washington, die zich maar al te goed herinnerde dat de zware herstelbetalingen opgelegd aan Duitsland bij de Vrede van Versailles in 1919 hadden geleid tot de opkomst van een virulent nationalisme dat ten slotte Hitler aan de macht had gebracht. Het zou een nader onderzoek waard zijn, na te gaan of de Nederlandse diplomatieke diensten te Tokyo en Washington nagelaten hebben dit te melden, of dat deze feiten wel bekend waren op kabinetsniveau, maar niet naar de belanghebbenden werden gecommuniceerd.

In Nederlands-Indië meenden zowel de vertegenwoordigers van het Indische bedrijfsleven als die van de Nibeg, dat uit de Japanse herstelbetalingen aan Nederland ook de individuele schadeloosstellingen betaald zouden worden.¹⁴ Het Nederlands-Indische bestuur volgde hierin kennelijk een dubbele agenda. Immers, Van Mook dacht niet aan een volledige compensatie voor de individuele oorlogsschade. Maar hij heeft hierin geen consequente en heldere lijn gevolgd, waarschijnlijk door de emotionele beladenheid van het onderwerp. Uiteindelijk heeft Nederland nimmer een schadeclaim ingediend bij de FEC.¹⁵ Vermoedelijk zag men in de context van de internationale ontwikkelingen de futiliteit van een dergelijke claim al in.

Desondanks vertroebelde de landvoogd de discussie rond de schadeloosstellingen door in 1947 een Raad voor oorlogsschade in te stellen, onder voorzitterschap van de directeur van het Departement van Economische Zaken, mr. J. van Hoogstraten. De raad had diverse taken, onder andere het registreren van schadeclaims van particulieren. Het Indisch bestuur gaf hiermee het niet-bedoelde signaal af, dat deze serieus genomen zouden worden, wat in de praktijk dus niet het geval was. Het nieuws van de oprichting van de raad leidde tot een stroom van particuliere schadeclaims, waar het bureau van de raad de handen vol aan had. In 1948 werd de jurist mr. E.A. Zorab voorzitter van de raad. Hij zou in januari 1949 nog een serieuze poging wagen om de materiële oorlogsschade in een ordonnantie geregeld te krijgen, zodat de oorlogsschade onderwerp zou worden van de besprekingen met de Indonesische regering rond de soevereiniteitsoverdracht. Omdat het Indisch bestuur onder Beel echter op 31 maart 1949 vaststelde, dat de toestand van 's lands financiën niet toestond om over te gaan tot enige regeling tot vergoeding van oorlogsschade, strandden de voorstellen van Zorab daartoe. Hij werd bovendien van dit besluit niet in kennis gesteld, waarop hij de raad voor oorlogsschade ophief. Door dit besluit van het Indisch bestuur onder Hoge Commissaris Beel was